

ROCZNIK TOMISTYCZNY
12 (2023) 2

700 ROCZNICA KANONIZACJI
ŚW. TOMASZA Z AKWINU

ROCZNIK TOMISTYCZNY

12 (2023) 2

ΘΩΜΙΣΜΟΣ ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ
ANNARIUS THOMISTICUS
THOMISTIC YEARBOOK
THOMISTISCHES JAHRBUCH
ANNUAIRE THOMISTIQUE
ANNUARIO TOMISTICO
TOMISTICKÁ ROČENKA

ROCZNIK TOMISTYCZNY

12 (2023) 2

Naukowe Towarzystwo Tomistyczne
WARSZAWA

KOMITET REDAKCYJNY / EDITORIAL BOARD:

Michał Zembrzusi (sekretarz / secretary), Magdalena Płotka (zastępca redaktora naczelnego / deputy editor), Dawid Lipski, Natalia Herold (internet), Izabella Andrzejuk, Artur Andrzejuk (redaktor naczelny / editor-in-chief)

RADA NAUKOWA / SCIENTIFIC COUNCIL:

Michał Zembrzusi, Adam Wielomski, Stanisław Wielgus, Janusz Węgrzecki, Antoni B. Stępień, Arkady Rzegocki, Jerzy Nitychoruk, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, Piotr Jaroszyński, Pavol Dancák, Paul J. Cornish, Mehmet Zeki Aydin, Artur Andrzejuk, Anton Adam

RECENZENCI / REVIEWERS

Janusz Węgrzecki, Antoni B. Stępień, Piotr Roszak, Marek Prokop, Mikołaj Krasnodębski, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, Piotr Jaroszyński, Ignacy Dec, Paul J. Cornish, Imelda Chłodna-Błach, Marcin Bukała, Henryk Anzulewicz

REDAKCJA JĘZYKOWA / LANGUAGE EDITORS

Elżbieta Pachciarek (j. polski), Bernice McManus-Falkowska, Ewa A. Pichola, Joanna Pyłat, Magdalena Płotka (j. angielski), Christel Martin, Iwona Bartnicka (j. francuski), Adam M. Filipowicz, Michał Zembrzusi (greka, łacina)

PROJEKT OKŁADKI

Mieczysław Knut

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE

Małgorzata Biegańska-Bartosiak

© Artur Andrzejuk / Naukowe Towarzystwo Tomistyczne (wydawca / editor)

Warszawa 2023

ISSN 2300-1976

Unikalny numer identyfikacyjny – 493506

Rocznik Tomistyczny ukazuje się dzięki pomocy Jacka Sińskiego

Redakcja Rocznika Tomistycznego

ul. Klonowa 2/2

05-806 Komorów POLSKA

www.roczniktomistyczny.pl

e-mail: redakcja@roczniktomistyczny.pl

Partner Fundacja PZU

FUNDACJA

Druk i oprawa: Sowa Sp. z o.o., ul. Raszyńska 13, 05-500 Piaseczno
www.sowadruk.pl

Spis treści

Od Redakcji (Artur Andrzejuk).....	9

Recenzowanie w nauce

Z Antonim B. Stępnem rozmawia Artur Andrzejuk.....	11

Rozprawy i artykuły

Artur Andrzejuk

Dowodzenie istnienia Boga w metafizyce Tomasza z Akwinu. Problem „drogi z przyczynowości sprawczej” (<i>ex causa efficientis</i>).....	19

Tomasz Pawlikowski

Czy św. Tomasz z Akwinu korzystał z <i>De veritate</i> Roberta Grosseteste’a? Punkty styczne w nauczaniu o prawdzie obu myślicieli	33

Michał Zembrzuski

Metafizyka substancji duchowych w <i>Quaestiones de spiritualibus creaturis</i>	55

Henryk Majkrzak

Cuda Jezusa Chrystusa w objaśnieniu św. Tomasza z Akwinu.....	75

Artur Andrzejuk

Antropologia filozoficzna w teologii św. Tomasza z Akwinu.....	87

Magdalena Płotka

Tomasz z Akwinu o gniewie i jego moralnym uzasadnieniu w <i>S. th.</i> I-II, q. 46-48 i II-II, q. 158	103

Izabella Andrzejuk

Problematyka kontemplacji w tekstach Tomasza z Akwinu. Wybrane zagadnienia.....	115

Małgorzata Łuszczczyńska

<i>Ius et lex</i> , czyli rozważania świętego Tomasza z Akwinu nad prawem.....	129

Bartosz Zalewski

Podmiot legitymowany do tworzenia prawa według św. Tomasza z Akwinu. Próba egzegezy <i>Summy teologii</i> I-II, q. 90, a. 3	149

Adam Machowski

Aktualność filozofii politycznej Akwinaty. Ostrzeżenia epistemologiczne z XIII wieku	163

Bartosz Adamski

Gdyby miłość była konieczna. Kilka uwag o konieczności miłości i wolności Boga w dziele stworzenia według św. Tomasza z Akwinu	181

Przemysław Artemiuk

Dlaczego teolog fundamentalny powinien czytać św. Tomasza z Akwinu?.....	191

Jacek Banaś

Św. Tomasz z Akwinu o znaczeniu prawdy i mądrości oraz roli nauczyciela w zdobywaniu wiedzy, czyli co ważnego może wnieść filozof średniowieczny do współczesnej edukacji.....	215

Bożena Listkowska	
Miłość niemożliwa? Analiza ujęć relacji człowiek-zwierzę w filozofii św. Tomasza z Akwinu i tomizmie konsekwentnym Mieczysława Gogacza	227
Martyna Kozakiewicz	
Czy Joseph Ratzinger zajmował się teologią Akwinaty?	247
Dawid Lipski	
Why Human Being is a Composite of a Plurality of Forms? – John Pecham’s Arguments	261
Valentine Aghoghophia Ovie	
Aquinas on the Fullness of the Grace of Mary	271

Edycje i tłumaczenia

Bartłomiej Uzar, Konstanty Milancej, Jan Siwierski	
Matteo Liberatore i jego metafizyka. Wstęp do tłumaczenia	285
Matteo Liberatore	
Metaphysica generalis seu ontologia / Metafizyka ogólna albo ontologia	291

Sprawozdania i recenzje

Dominika Rejewska	
Sprawozdanie. Sympozjum tomistyczne w 700-lecie kanonizacji św. Tomasza z Akwinu	331
Michał Zembrzusi	
Tomizm na XII Polskim Zjeździe Filozoficznym w Łodzi	343
Katarzyna Werkowicz	
Tożsamość lidera i jego etyczna formacja. Recenzja: Piotr Paweł Orłowski, <i>Tożsamość lidera i jego etyczna formacja z perspektywy traktatu św. Tomasza z Akwinu o rządach Bożych (S.Th., I, 103-119)</i>, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2022	347
Artur Andrzejuk	
Wśród ksiązek o Tomaszu z Akwinu. Recenzja: Eleonore Stump, <i>Akwinata</i>, tłum. Piotr Lichacz, Poznań-Warszawa 2022 (oryginał: Eleonore Stump, <i>Aquinas</i>, London and New York 2003).	367
Ewa A. Pichola	
Realizacja zadań edukacyjnych i wychowawczych przez nauczyciela filozofii w szkole średniej. Recenzja książki Agnieszki Gondek <i>Filozofia wychowania. Filozofia jako podstawa wykształcenia ogólnego w szkole średniej</i>, Warszawa 2021, s. 254	387
Nota o Autorach.....	395

Table of Contents

Editorial (Artur Andrzejuk)	9
Peer review in science	
Artur Andrzejuk's Interview with Antoni B. Stępień	11

Dissertations and articles

Artur Andrzejuk	
Proof for the Existence of God in Metaphysics of Thomas Aquinas. Problem of "the efficient cause" (<i>ex causa efficientis</i>).....	19
Tomasz Pawlikowski	
Does St. Thomas Aquinas Used Robert Grosseteste's <i>De veritate</i> ? Common Elements in Their Teaching About the Truth.....	33
Michał Zembrzuski	
The Metaphysics of the Spiritual Substances in <i>Quaestiones de spiritualibus creaturis</i>	55
Henryk Majkrzak	
Miracoli di Gesu Cristo secondo san Tommaso d'Aquino	75
Artur Andrzejuk	
Philosophical Anthropology in Theology of St. Thomas Aquinas.....	87
Magdalena Płotka	
Thomas Aquinas on Anger and its Moral Justification (<i>S. th I-II, q. 46-48 and II-II, q. 158</i>)	103
Izabella Andrzejuk	
Problem of Contemplation in the Texts of Thomas Aquinas. Chosen Aspects	115
Małgorzata Łuszczczyńska	
<i>Ius et lex</i> , or the Thoughts of Saint Thomas Aquinas on Law.....	129
Bartosz Zalewski	
A Legislator According to St. Thomas Aquinas. An Attempt at Exegesis of <i>Summa theologiae</i> I-II, q. 90, a.3	149
Adam Machowski	
The actuality of Aquinas' Political Philosophy. Epistemological Warnings from the Thirteenth Century	163
Bartosz Adamski	
If Love was Necessary. A Few Words on the Necessity of Love and the Freedom of God in the Act of Creation in St. Thomas Aquinas	181
Przemysław Artemiuk	
Why a fundamental Theologian Should Read St. Thomas Aquinas?.....	191
Jacek Banas	
St. Thomas Aquinas on the Importance of Truth and Wisdom and the Role of a Teacher in Acquiring Knowledge, or what the Medieval Philosopher Can Bring to Modern Education.....	215

Bożena Listkowska	
Impossible love? Analysis of the Human-Animal Relationship in the Philosophy of St. Thomas Aquinas and Consequential Thomism of Mieczysław Gogacz	227
Martyna Kozakiewicz	
Was Joseph Ratzinger Involved in the Study of Aquinas' Theology?.....	247
Dawid Lipski	
Why Human Being is a Composite of a Plurality of Forms? – John Pecham's Arguments.....	261
Valentine Aghoghophia Ovie	
Aquinas on the Fullness of the Grace of Mary.....	271

Editions and Translations

Bartłomiej Uzar, Konstanty Milancej, Jan Siwierski	
Matteo Liberatore and his metaphysics. Introduction to translation	285
Matteo Liberatore	
Metaphysica generalis seu ontologia / General Metaphysics or Ontology.....	291

Reports and Reviews

Dominika Rejewska	
Report. Thomistic Symposium on the 700th Anniversary of the Canonization of St. Thomas Aquinas	331
Michał Zembruski	
Thomism at the 12th Polish Philosophical Congress in Łódź	343
Katarzyna Werkowicz	
Leader's Identity and Ethical Formation. Review: Piotr Paweł Orłowski, <i>Tożsamość lidera i jego etyczna formacja z perspektywy traktatu św. Tomasza z Akwinu o rządach Bożych (S.Th., I, 103-119)</i> , Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2022	347
Artur Andrzejuk	
Among the Books On Thomas Aquinas. Review: Eleonore Stump, <i>Akwinata</i> , transl. Piotr Lichacz, Poznań-Warszawa 2022 (oryginal: Eleonore Stump, <i>Aquinas</i> , London and New York 2003).....	367
Ewa A. Pichola	
Implementation of Educational and Pedagogical Tasks by a Philosophy Teacher in High School. The Review of the Book by Agnieszka Gondek <i>Filozofia wychowania. Filozofia jako podstawa wykształcenia ogólnego w szkole średniej</i> , Warszawa 2021, s. 254	387
Note about authors.....	395

Dowodzenie istnienia Boga w metafizyce Tomasza z Akwinu. Problem „drogi z przyczynowości sprawczej” (*ex causa efficientis*)

Słowa kluczowe: Tomasz z Akwinu, filozofia Boga, *ipsum esse subsistens*,
via secunda, *Summa theologiae*

Już prawie ćwierć wieku temu wyraziłem sugestię, że choć słynne drogi św. Tomasza często są traktowane jako „dowody” na istnienie Boga, będące wyrazem i niemalże kwintesencją metafizyki Akwinaty¹, to nie jest to trafne, a chcąc właściwie pojmować owe drogi, należy wziąć pod uwagę dwie ich istotne cechy:

Po pierwsze, że nie stanowią one dowodów na istnienie Boga, lecz są ilustracją tej prawdy wiary, która mówi (za św. Pawłem Apostołem), że rozum

ludzki za pomocą swego naturalnego światła może dojść do stwierdzenia, że istnieje Bóg.

Po drugie, a w nawiązaniu do pierwszego, Tomasz wybrał z tradycji filozoficznej te sposoby dochodzenia do istnienia Boga, które uznał za doręczne; warto zwrócić uwagę, że odrzucił tzw. ontologiczny dowód św. Anzelma z Canterbury, zakładający możliwość bezpośredniego poznania bytu Boga. Tomaszowe drogi pochodzą zatem z różnych – i wykluczających się wza-

---

Prof. dr hab. Artur Andrzejuk, profesor zwyczajny Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, na którym kieruje Katedrą Historii Filozofii. Przewodniczący Naukowego Towarzystwa Tomistycznego, redaktor naczelny Rocznika Tomistycznego.

---

¹ Np. Aloisius Bogliolo pisze, że „drogi św. Tomasza stanowią ośrodek i serce jego doktryny filozoficznej”. A. Bogliolo, *O założeniach dróg, którymi św. Tomasz dowodzi istnienia Boga*, tłum. Z. Włodkowa, *Studia z filozofii Boga*, red. B. Bejze, Warszawa 1968, s. 92.

jemnie – tradycji filozoficznych. Pierwsza bowiem droga jest proveniencji arystotelesowskiej, druga – bardzo skromnie zarysowana – zdaje się być wyrazem własnego Tomaszowego rozumienia bytu, droga trzecia jest charakterystyczna dla filozofii arabskiej, ze szczególnym uwzględnieniem metafizycznych ustaleń Al-Farabiego i Awicenny, czwarta droga jest wyraźnie neoplatońska, droga piąta podejmuje pochodzący z neoplatonizmu, lecz wspólny wielu odmianom filozofii problem *ordo* – porządku świata².

Takie postrzeganie dróg Tomasza, choć mało popularne, nie jest moim oryginalnym pomysłem. Już wcześniej Fernand van Steenberghen wyrażał da-

leko idące zdziwienie kontrastem pomiędzy głębią i subtelnością metafizyki Akwinaty a powierzchownością jego pięciu dróg³. Natomiast Marie-Dominique Philippe, który ostro skrytykował Steenberghena, uważał, że błędem jest sytuowanie dróg św. Tomasza w filozofii, gdyż należą one jego zdaniem, do porządku teologii⁴. W opublikowanym niedawno polskim przekładzie książki *Pięć dowodów na istnienie Boga* Edward Feser, budując dowód tomistyczny, zupełnie pomija pięć dróg i opiera się wyłącznie na dowodzeniu istnienia Boga, jakie znajdujemy przede wszystkim w Tomaszowym *De ente et essentia*⁵. Wydaje się to jak najbardziej słuszne.

² A. Andrzejuk, *Małe vademecum tomizmu. Wypisy z ksiąg filozoficznych Tomasza z Akwinu*, Warszawa 1999, s. 27. Szerzej na ten temat pisałem w: *Problem istnienia Boga w filozofii Tomasza z Akwinu a „drogi” dochodzenia do Boga w „Summa Theologiae”*, w: *Człowiek i świat wokół niego. Studia z filozofii średniowiecznej*, red. M. Manikowski, Wrocław 2008, s. 73-83. Artykuł wydrukowany potem jako rozdział XI książki: A. Andrzejuk, *Filozofia bytu w tekstach Tomasza z Akwinu*, Warszawa 2018, s. 182-192. Z tymi poglądami korespondują uwagi Victora White'a, zob. V. White, *Przygotowanie wstępne do pięciu dróg*, tłum. H. Bednarek, *Studia z filozofii Boga*, red. B. Bejze, Warszawa 1968, s. 62-89.

³ F. van Steenberghen, *Le problème de l'existence de Dieu dans les écrits de S. Thomas d'Aquin*, Louvain-la-Neuve 1980, s. 353, przypis 50. Steenberghen pisze tam, że już w 1974 r. mówił o dowodzeniu istnienia Boga przez św. Tomasza następujące słowa: „je suis frappé par le contraste entre ses doctrines si profondes sur la causalité métaphisique, la participation, la création, ect. et le caractère sommaire de ses «preuves» de l'existence de Dieu, notamment de célèbres *quinque viae*”. We wcześniejszej swojej pracy (z 1966) Steenberghen podkreślał, że drogi św. Tomasza sytuować należy w nauce jego czasu, a ich modernizacja musiałaby polegać na przetransponowaniu rozumowań Akwinaty na współczesną naukę (szczególnie fizykę). Zob. F. van Steenberghen, *Dieu caché. Comment savons-nous que Dieu existe?*, Louvain/Paris 1966. S. 99-107.

⁴ M-D. Philippe, *La troisième voie de S. Thomas*, w: *De Deo in philosophia S. Thomae et in hodierna philosophia*. Acta VI Congressus Thomistici Internationalis, t. 1, Roma 1965, s. 41-47, 43. Tłum. pol.: M-D. Philippe, *Trzecia droga św. Tomasza*, tłum. Z. Włodkowska, w: *Studia z filozofii Boga*, s. 148-150.

⁵ E. Feser, *Pięć dowodów na istnienie Boga*, tłum. M. Wiertelwska, Poznań 2022. „Dowód tomistyczny” znajduje się w rozdziale czwartym na s. 121-149. Mylący może być polski tytuł książki, sugerujący nawiązywanie do pięciu dróg Akwinaty, gdy tymczasem Feser, podobnie jak – moim zdaniem – Tomasz kolekcjonuje pięć argumentów występujących w całych dziejach filozofii; angielski tytuł książki brzmi: *Five Proofs of the Existence of God, Aristotle, Plotinus, Augustine, Aquinas, Leibniz*, (San Francisco 2017). Dodać warto, że Feser zna i szczegółowo omawia drogi św. Tomasza w innej swojej książce: *Aquinas. A Beginner's Guide*, Oxford 2009.

Spróbujemy pójść tym tropem i starannie zanalizować drugą drogę św. Tomasza, skoro wydała się ona najbliższa

własnym poglądom Akwinaty na dowodzenie istnienia Boga.

I. Argument z piątego rozdziału *De ente et essentia* (V, 46-51)

Zanim jednak przystąpimy do wspomnianej analizy, musimy zwrócić uwagę na filozoficzne uwarunkowania dochodzenia do problemu istnienia pierwszej przyczyny, na jakie w swoich tekstach zwraca uwagę św. Tomasz.

Przede wszystkim odrzuca możliwość bezpośredniego poznania Boga. Wynika z tego brak akceptacji dla argumentacji Anzelmia z Canterbury i jego tzw. dowodu ontologicznego. Tomasz uważa, że możliwość bezpośredniego ujęcia istnienia Boga skutkowałaby tym, że dla wszystkich to istnienie byłoby oczywiste⁶. Tymczasem tak nie jest.

Argumentacja Tomasza nie jest trudna do odgadnięcia: Bóg jest bytem czysto duchowym, ludzkie poznanie jest zmysłowo-intelektualne i „niczego nie ma w intelekcie, czego by wcześniej nie było w zmysłach”. Zatem właściwym przedmiotem ludzkiego poznania są byty materialne i tylko te poznajemy bezpośrednio. Bóg, jako byt duchowy, w ta-

ki sposób nie może zostać poznany: nie widzimy Go, nie słyszymy, nie czujemy (chyba, że w znaczeniu przenośnym).

Nie oznacza to, oczywiście, że istnienia Boga nie można wykryć. Rozumowanie, prowadzące do wskazania pierwszej przyczyny sprawczej, która jest samoistnym istnieniem, przeprowadza Akwinata w piątym rozdziale traktatu *De ente et essentia*:

46. Wszystko zaś, co przysługuje czemuś albo jest uprzyczynowane przez zasady swojej natury, jak np. zdolność do śmiechu w człowieku, albo pochodzi od jakiejś zasady zewnętrznej, tak jak światło w powietrzu z promieniowania słońca.

47. Nie jest zaś możliwe, aby samo istnienie było uprzyczynowane wyłącznie przez formę lub *quidditas* rzeczy (mówiąc uprzyczynowanie mam na myśli przyczynę sprawczą, ponieważ tak jakaś rzecz byłaby przyczyną samej siebie i jakaś rzecz samą siebie wprowadzałaby w istnienie, co jest niemożliwe).

⁶ Thomas de Aquino, *Summa theologiae*, Alba-Roma 1962, I, q. 2, a. 1.

⁷ Korzystam z edycji i przekładu Stanisława Krajskiego, zawartych w: Tomasz z Akwinu, *Opuscula*, seria: Opera philosophorum mediae aevi. Textus et studia, t. 9, fasc. 1, Warszawa 2011. „46. Omne autem quod convenit alicui, vel est causatum ex principiis naturae suae, sicut risibile in homine, vel advenit ab aliquo principio extrinseco, sicut lumen in aere ex influentia solis. 47. Non autem potest esse quod ipsum esse sit causatum ab ipsa forma vel quidditate rei, [causatum] dico sicut a causa efficiente, quia sic aliqua res esset causa sui ipsius, et aliqua res seipsam in esse produceret, quod est impossibile. 48. Ergo oportet quod omnis talis res, cuius esse est aliud quam [a] natura sua, habeat esse ab alio. 49. Et quia omne quod est per aliud reducitur ad id quod est per se, sicut ad causam primam, [ideo] oportet quod sit aliqua res, quae sit causa essendi omnibus rebus, eo quod ipsa est esse tantum. 50. Alias iretur in infinitum in causis, cum omnis res quae non est esse tantum, habeat causam sui esse, ut dictum est. 51. Patet ergo quod intelligentia est forma et esse, et quod esse habeat a primo ente [esse], quod est esse tantum, et haec [hoc] est prima causa, quae Deus est”.

48. Tak więc trzeba [przyjąć], aby każda taka rzecz, której istnienie jest czymś innym niż jej natura miała istnienie od czegoś innego.

49. A ponieważ wszystko to, co jest przez coś innego, sprowadza się do tego, co jest samo przez się, jako do przyczyny pierwszej, dlatego trzeba [przyjąć], aby była jakaś rzecz, która byłaby przyczyną bytowania wszystkich rzeczy, jako że sama jest tylko istnieniem.

50. Inaczej szłoby się w nieskończoność w przyczynach, ponieważ każda rzecz, która nie jest istnieniem, tylko posiada przyczynę swojego istnienia, jak powiedziano.

51. Jasne jest więc, że inteligencja jest formą i istnieniem, i że istnienie ma od pierwszego bytu, który jest tylko istnieniem i on jest przyczyną pierwszą, którą jest Bóg.

Argumentacja św. Tomasza przedstawia się zatem następująco: wszystkie poznawane przez nas byty są skomponowane z istnienia (jako aktu) i istoty (jako możliwości). Istota nie może być przyczyną swojego istnienia, ponieważ oznaczałoby to, że sama jest swoją przyczyną. Tymczasem nic nie może być przyczyną własnego istnienia, gdyż byłaby to sprzeczność, polegająca na przyjęciu, że to coś zarazem jest i nie jest: istnieje, ponieważ przyczynuje, a zarazem nie istnieje, gdyż jest dopiero przy-

czynowane. Dlatego należy przyjąć, że istnienie każdego bytu pochodzi od innego bytu, który jest wyłącznie istnieniem i dzięki temu ma zdolność udzielania istnienia. Tomasz dodaje, że tą pierwszą przyczyną sprawczą jest Bóg.

To krótkie rozumowanie, będące wnioskiem analiz struktury bytu jednostkowego w aspekcie jego przyczyn, wskazuje na istnienie przyczyny sprawczej istnienia każdego bytu złożonego z istnienia i istoty⁸. Jak się wydaje, tylko to rozumowanie można uznać za filozoficzny argument Akwinaty za istnieniem Boga, ponieważ stanowi ono integralny element Tomaszowej filozofii bytu jako istniejącego – z niej wynika i do niej należy. Z tego punktu widzenia kolekcja pięciu filozoficznych argumentów, znana z *Summa theologiae*, musi należeć do innego porządku i odgrywać inną rolę w nauczaniu Akwinaty, zwłaszcza że Tomasz formułując słynne „drogi”, jakby unikał postawienia kropki nad i, ponieważ w żadnej z nich nie mówi, że przyczynowanie bytów stworzonych polega na udzieleniu im istnienia. Jakby dopowiada to dopiero w kolejnych kwestiach *Summa theologiae*, przywołując przy tym drugą drogę.

2. Problematyka drugiej drogi z *Summa theologiae*

Droga druga, określana jako droga z przyczynowości sprawczej” (*ex ratione causae efficientis*), ma następującą treść:

Droga druga bierze pod uwagę powód przyczyny sprawczej. Nawet bowiem w sa-

mych rzeczach zmysłowych znajdujemy porządek przyczyn sprawczych; nie znajdujemy jednak (nie jest to bowiem możliwe), aby coś było przyczyną sprawczą samego siebie, ponieważ w takim wypadku bytowałoby wcześniej od siebie samego, co [właśnie]

⁸ Osobną sprawą jest wykrycie struktury tego bytu, że jest on mianowicie wyłącznie istnieniem – *ipsum esse subsistens*, jak pisze św. Tomasz.

jest niemożliwe. Nie jest też możliwe, aby w przyczynach sprawczych postępować w nieskończoność, ponieważ we wszystkich uporządkowanych przyczynach sprawczych, pierwsza jest przyczyną czegoś pośredniego, a to, co pośrednie, jest przyczyną ostatniego (bez względu na to, czy pośrednie jest liczne, czy jest tylko jedno). Usuając zaś przyczynę – usuwa się też i skutek. Jeśli więc nie byłoby pierwszej – w porządku przyczyn sprawczych – nie będzie też ostatniej ani pośredniej. A jeżeli postępowałoby się w nieskończoność w przyczynach sprawczych, nie stwierdzi się pierwszej przyczyny sprawczej, a także jej ostatniego skutku ani pośrednich przyczyn sprawczych, co jest wyraźnym fałszem. Konieczne jest więc przyjęcie jakiejś pierwszej przyczyny sprawczej, którą wszyscy nazywają Bogiem⁹.

Zauważamy, że argumentacja jest nieco podobna, do tej w *De ente et essentia*, ale Tomasz mówi tu o nieokreślonej przyczynie sprawczej. Pamiętajmy, że w *De*

ente et essentia dodaje uwagę, że pod pojęciem przyczynowania sprawczego rozumie „wprowadzanie w istnienie” (*in esse producere*). Wyraźnie więc widać, że Akwinata chce sformułowanie tego argumentu pozostawić w postaci bardziej ogólnej. Niektórzy komentatorzy nawet piszą, że druga droga jest rozwinięciem pierwszej właśnie przez rozszerzenie pojęcia przyczynowania, ponieważ treść pierwszej drogi dotyczy powodowania ruchu¹⁰. Można powiedzieć, że jak w pierwszej drodze chodziło o aktualizowanie możliwości, tak w drugiej drodze chodzi szerzej o przyczynowanie, w tym na pewno o przyczynowanie istnienia. Takie rozumowanie zdaje się potwierdzać przedstawienie przez Tomasza tego problemu w *Summa contra gentiles*, gdzie bardzo obszernie omawia argument z ruchu, a argument z przyczynowości sprawczej stanowi jakby dopowiedzenie do niego lub nawet dygresję¹¹.

⁹ *S. th.*, I, q. 2, a. 3. „Secunda via est ex ratione causae efficientis. Invenimus enim in istis sensibilibus esse ordinem causarum efficientium, nec tamen invenitur, nec est possibile, quod aliquid sit causa efficiens sui ipsius; quia sic esset prius seipso, quod est impossibile. Non autem est possibile quod in causis efficientibus procedatur in infinitum. Quia in omnibus causis efficientibus ordinatis, primum est causa mediū, et medium est causa ultimi, sive media sint plura sive unum tantum, remota autem causa, removetur effectus, ergo, si non fuerit primum in causis efficientibus, non erit ultimum nec medium. Sed si procedatur in infinitum in causis efficientibus, non erit prima causa efficiens, et sic non erit nec effectus ultimus, nec causae efficientes mediae, quod patet esse falsum. ergo est necesse ponere aliquam causam efficientem primam, quam omnes Deum nominant”.

¹⁰ Taką opinię ma Mieczysław Gogacz, który ponadto wiąże drugą drogę wprost z przyczynowaniem istnienia, ponieważ przyczynowanie sprawcze jest przyczynowaniem istnienia. M. Gogacz, *Poszukiwanie Boga. Wykłady z metafizyki absolutnego istnienia*, Warszawa 1976, s. 52-53, 55. Interesującą modyfikację tej drogi w duchu sformułowanego przez Gogacza tomizmu konsekwentnego zaproponował Tomasz Stępień, który „niedopowiedzenia” Akwinaty interpretuje w kontekście teorii przyczynowania, jako wyłącznie udzielania *esse*. Uważa, że należy w tej drodze odróżnić przyczynowanie celowe od sprawczego; tylko to ostatnie jest dziełem Boga, gdyż tylko Bóg zdolny jest do udzielenia istnienia. T. Stępień, *Problem przyczynowania sprawczego w ujęciu Mieczysława Gogacza w kontekście „drugiej drogi” św. Tomasza z Akwinu*, „Studia Philosophiae Christianae” 42 (2006) 2, s. 95-108. Nieco zmodyfikowaną wersję tej interpretacji i w pewnym stopniu rozwiązującą aporie sformułowane w artykule z 2006 r. znajdujemy w: T. Stępień, *Teodycea, czyli filozofia Boga*, w: *Tomizm konsekwentny*, red. A. Andrzejuk, Warszawa 2022, s. 55-57.

¹¹ Thomas de Aquino, *Summa contra gentiles de veritate catholicae fidei*, Taurini 1924, l. I, cap 13. Należy zgodzić się z Gilsonem, że treść zasadniczo jest analogiczna, a drobne różnice w sformułowa-

Z powodu tych niedopowiedzeń Tomasz można tę drogę zinterpretować zarówno w duchu neoplatońskim, jak i arystotelesowskim – bliskim bardziej własnej filozofii bytu Tomasza z Akwinu. Na możliwość interpretacji neoplatońskiej wskazują słowa o przyczynach pośrednich. Jeśli to pośrednictwo dotyczyłoby istnienia, to nawet mamy tu do czynienia z klasycznym neoplatonizmem, a nie jego złagodzoną wersją arabską lub chrześcijańską, w których emanacja dotyczy porządku istotowego, natomiast udzielenie istnienia jest wyłączną kompetencją pierwszego bytu¹². Można jednak drugą drogę zinterpretować w duchu ściśle tomistycznym, gdy owe *ordo* przyczyn sprawczych, o którym pisze Akwinata w tej drodze, zinterpretujemy w perspektywie istotowego układu przyczyn jednostkowego bytu. Tomasz bowiem uważa, że istnienie urealnia byt poprzez jego formę. Oznaczałoby to, że tym czymś pośrednim w udzielaniu bytowi *esse* jest forma, zwłaszcza że dyskretnie sugeruje, iż ten „pośrednik” może być tylko jeden.

Podobnie dyskretnie w tekście tej drogi Akwinata sugeruje, że chodzi właśnie o *esse*, gdy pisze, że nic nie może być przyczyną siebie, bo bytowałoby

(*esset*) wcześniej od siebie. Nie dziwi więc, że wielu tomistów (w tym Étienne Gilson, Joannes Lotz i Mieczysław Gogacz) wiąże przyczynowanie sprawcze, o którym mowa w tej drodze, ze stwarzaniem rozumianym jako udzielanie istnienia. Ale nie wszyscy się z tym zgadzają, a Leo Elders otwarcie kwestionuje takie podejście pisząc, że w drodze tej chodzi Tomaszowi o szersze „spełnianie się przyczynowości”¹³. Słusznie jednak Tomasz Stępień zauważa, że Elders nie wyjaśnia, czym miałyby być owo „spełnienie się przyczynowości”¹⁴. Można się domyślać, że jest nim każde powodowanie skutku. Wtedy jednak przyczynowanie sprawcze nie różniłoby się od innych typów przyczynowania, bo w każdym z nich (np. w przyczynowaniu celowym) chodzi o wywołanie określonego skutku. Idąc takim tokiem rozumowania, Kazimierz Kłósak doszedł do wniosku, że druga droga Tomasza z Akwinu mówi o przyczynowaniu w kontekście Arystotelesowskiej fizyki i jako taka zdezaktualizowała się podobnie jak owa fizyka¹⁵. Karykaturę tego argumentu przedstawił (ale na poważnie) Antony Kenny, pisząc, że w drodze tej chodzi o przyczynowanie właściwe dla średniowiecznej astrologii¹⁶.

---

niach są bez znaczenia. Zob. É. Gilson, *Tomizm. Wprowadzenie do filozofii św. Tomasza z Akwinu*, tłum. J. Rybałt, Warszawa 1960, s. 93 i 114.

¹² Należy jednak koniecznie zauważyć, że Akwinata nie używa w tej drodze, w przeciwieństwie do drogi pierwszej, terminów wskazujących na „ciąg” lub „szereg”, co sugerują polskie przekłady tej drogi, zob. É. Gilson, *Tomizm*, s. 103-106; W. Granat, *Teodycea. Istnienie Boga i Jego natura*, Poznań 1960, s. 111; L. Elders, *Filozofia Boga. Filozoficzna teologia św. Tomasza z Akwinu*, tłum. M. Kiliszek, T. Kuczyński, Warszawa 1992, s. 103-104. Tomasz mówi wyłącznie o porządku – *ordo* – w odniesieniu do przyczyn sprawczych.

¹³ L. Elders, *Filozofia Boga*, s. 104-105.

¹⁴ T. Stępień, *Problem przyczynowania sprawczego*, s. 96.

¹⁵ K. Kłósak, *Dowód św. Tomasza z Akwinu na istnienie Boga z przyczynowości sprawczej. Analiza i próba krytycznej oceny*, „Roczniki Filozoficzne” 8 (1960) 1, s. 137-144.

¹⁶ A. Kenny, *The Five Vays, St. Thomas Aquinas' Proofs of God's Existence*, London 1969, s. 44.

Wynikającą z tych dwóch perspektyw interpretacyjnych drugiej drogi aporię interesująco stara się rozwiązać Wincenty Granat. Odróżnia on bowiem ogólne (można powiedzieć: rodzajowe) pojęcie przyczyny, jako bytu, który w sposób realny wpływa na powstanie czegoś nowego, od pojęcia przyczyny sprawczej (byłby to więc „gatunek” przyczyny), gdzie chodzi o powstanie nowej rzeczy¹⁷. W Tomaszowej drugiej drodze nie chodzi, według niego, o „ciąg przyczyn równorzędnych”, który spełnia się np. w rodzeniu, gdzie człowiek rodzi człowieka, bo to byty mają dzięki swojej formie. Przyczyny istnienia jednak nie znajdujemy na poziomie formy, dlatego musimy szukać jej „wyżej”, „w ten sposób dochodzimy do pierwszego ogniwa, które jest przyczyną zarówno całego łańcucha, jak i każdego jego ogniwa”¹⁸.

Pewną odmianę tej interpretacji znajdujemy u Tomasza Stępnia, który przyczynowanie sprawcze ujmuje jako „fakt takiego zaktualizowania, w wyniku którego zaczyna istnieć w rzeczywistości coś, co wcześniej nie istniało”. Na tej zasadzie przyczynowaniem sprawczym jest także „zaistnienie nowej formy przypadłościowej” (przykładem powstanie kamiennej rzeźby dzięki pracy rzeźbiarza), jednak ono samo się nie

wyjaśnia, lecz odwołuje się do rzeźbiarza, który także sam nie spowodował swojego istnienia, dlatego musimy dojść do bytu, „który sam wyjaśnia swoje istnienie”¹⁹.

Wszystkie te interpretacje wskazują, że treść tej drogi, nawet jeśli nie jest niejasna, to jednak zawiera pewne niedomówienia. Interesujące może być pytanie: Czy owe niedomówienia Akwinata poczynił celowo?

Czytając dalej *Traktat o Bogu*, już w kolejnej kwestii, dotyczącej struktury bytu Bożego, Tomasz nawiązuje do drugiej drogi, precyzując pojęcie przyczynowania jako działania wynikającego z formy danej przyczyny²⁰:

Każdy działający działa przez swoją formę, dlatego coś ma się tak do swojej formy jak ma się do tego, co działa. To więc, co jest czymś pierwszym i działającym przez się, musi być też pierwsze także przez swoją formę. Bóg zaś jest pierwszym działającym, skoro jest pierwszą przyczyną sprawczą, jak to było wykazane. Jest zatem istotowo swoją formą, a nie jest skomponowany z materii i formy.

Co ciekawsze znajdujemy w tej kwestii nieco dalej swoiste streszczenie drugiej drogi, ale z wyraźnym wskazaniem, że w przyczynowaniu sprawczym chodzi

¹⁷ W. Granat, *Teodycea*, s. 114.

¹⁸ Tamże, s. 105.

¹⁹ T. Stępień, *Teodycea*, s. 56. Jak się wydaje jednak, ta interpretacja zbyt upodabnia drugą drogę do pierwszej i wprawdzie Autor na początku zastrzega, że w drugiej drodze (w przeciwieństwie do pierwszej) „nie tyle chodzi o samo przechodzenie z możliwości do aktu”, to jednak w pierwszej drodze także nie chodzi o samo to przechodzenie, ale o jego przyczynę, czyli poruszyciela. Rzeźbiarz z przykładu nie robi przecież niczego innego, tylko przeprowadza rzeźbę z możliwości do aktu.

²⁰ *S. th.*, I, q. 3, a. 2, co. „Unumquodque agens agit per suam formam, unde secundum quod aliquid se habet ad suam formam, sic se habet ad hoc quod sit agens. Quod igitur primum est et per se agens, oportet quod sit primo et per se forma. Deus autem est primum agens, cum sit prima causa efficiens, ut ostensum est. Est igitur per essentiam suam forma; et non compositus ex materia et forma”.

o udzielanie istnienia, Akwinata bowiem dopowiada, że przyczynowanie sprawcze, dokonywane przez Boga, polega na przyczynowaniu istnienia w bytach²¹:

Jeśli więc samo istnienie rzeczy jest czymś innym niż jej istota, konieczne jest, aby istnienie tej rzeczy było uprzyczynowane przez coś zewnętrznego wobec niej albo przez pryncypia istotowe tej rzeczy. Nie możliwe zaś jest, aby istnienie było uprzyczynowane wyłącznie przez pryncypia istotowe rzeczy, ponieważ żadna rzecz nie jest wystarczającą przyczyną swojego istnienia, skoro ma istnienie uprzyczynowane. Trzeba więc [przyjąć], że to, czego istnienie jest czymś innymi niż jego istota, ma istnienie uprzyczynowane przez coś innego. To zaś nie może być nic innego niż Bóg, ponieważ to o Bogu mówi się, że jest pierwszą przyczyną sprawczą.

W świetle tej wypowiedzi nie ulega wątpliwości, że dla Tomasza przyczynowanie sprawcze jest powodowaniem istnienia bytu. Przytoczona wypowiedź wyraźnie koresponduje z argumentacją w *De ente et essentia*, a w odniesieniu do drugiej drogi z *Summa theologiae* może stanowić właśnie dopowiedzenie na temat tego, o jakie przyczynowanie chodzi.

Co więcej, Akwinata w tej kwestii precyzuje samo pojęcie istnienia, podkreślając, że jest ono w bycie aktem jego bytowania²²:

[Słowo] „być” ma dwa znaczenia: po pierwsze, oznacza akt istnienia; po drugie, oznacza kompozycję zdania, które dokonuje dusza, łącząc podmiot z orzeczeniem.

W kolejnej kwestii precyzuje rozumienie istnienia jako wewnętrznego w bycie jego aktu. Akwinata podkreśla, że akt istnienia aktualizuje w bycie wszystkie jego istotowe pryncypia z formą, jako aktem istoty, na czele²³:

Istnienie jest największą doskonałością wszystkich rzeczy, gdyż w odniesieniu do wszystkiego jest aktem. Nic bowiem nie może być zaktualizowane, jeśli nie istnieje, dlatego istnienie stanowi aktualizację wszystkich rzeczy, a także ich form.

W świetle przytoczonych wypowiedzi Tomasza wypada przyznać rację tym interpretatorom, jak Gilson i Gogacz, którzy wiąжали przyczynowanie sprawcze ze stwarzaniem *esse*. Wydaje się, że autorzy kwestionujący takie powiązanie, analizowali Tomaszowe drogi bez powiązania z całością jego poglądów filozoficznych (a także teologicznych), a nawet bez od-

²¹ *S. th.*, I, q. 3, a. 4, co. „Si igitur ipsum esse rei sit aliud ab eius essentia, necesse est quod esse illius rei vel sit causatum ab aliquo exteriori, vel a principiis essentialibus eiusdem rei. Impossibile est autem quod esse sit causatum tantum ex principiis essentialibus rei, quia nulla res sufficit quod sit sibi causa essendi, si habeat esse causatum. Oportet ergo quod illud cuius esse est aliud ab essentia sua, habeat esse causatum ab alio. Hoc autem non potest dici de Deo, quia Deum dicimus esse primam causam efficientem”.

²² *S. th.*, I, q. 3, a. 4, ad 2. „Esse dupliciter dicitur, uno modo, significat actum essendi; alio modo, significat compositionem propositionis, quam anima adinvenit coniungens praedicatum subiecto”.

²³ *S. th.*, I, q. 4, a. 1, ad 3. „Ipsum esse est perfectissimum omnium, comparatur enim ad omnia ut actus. Nihil enim habet actualitatem, nisi in quantum est, unde ipsum esse est actualitas omnium rerum, et etiam ipsarum formarum”.

niesienia do treści dzieła, w którym się znajdowały (tj. *Summa theologiae*). Zrozumiałe jest także stanowisko Edwarda Fesera, który chcąc przedstawić jakiś ści-

śle Tomaszowy argument za istnieniem Boga w ogóle nie odwołuje się do dróg, ale wykorzystuje rozumowanie zawarte w *De ente et essentia*.

* * *

Przytoczone teksty i opinie nie wyjaśniają, dlaczego Akwinata, mówiąc, że „istnienie Boga można wykazać za pomocą pięciu dróg” (*Deum esse quinque viis probari potest*) w żadnej z nich nie przedstawia argumentacji, która wynikałaby wprost z jego teorii bytu, jak robi to w *De ente et essentia*²⁴. Wydaje się, że odpowiedź na to pytanie musi być sformułowana w kontekście problemu, jaki Akwinata podejmuje w kwestii drugiej swej *Summa theologiae*, mianowicie chodzi o możliwość rozumowego uargumentowania istnienia Boga. Wykład pięciu dróg poprzedzony jest odrzuceniem tezy o możliwości bezpośredniego poznania Boga oraz wykazaniem, że możliwe jest dojście do istnienia Boga na podstawie analizy skutków, które powoduje. Tomasz nie uważa bowiem istnienia Boga za „artykuł wiary”, ale za coś rozumowego, po-

przedzającego te artykuły (*preambula ad articulis fidei*)²⁵. W tym kontekście – jak się wydaje – zestawia znane mu z dziejów filozofii, a dorzeczne, jego zdaniem, argumenty za istnieniem Boga. Ta „dorzecność” zakłada odrzucenie w punkcie wyjścia tych filozofii, które przyjmują bezpośredniość poznania Boga lub wręcz wrodzoność Jego pojęcia, oraz tych, które nie pozwalają na myślenie przyczynowo-skutkowe. Chodzi zatem o różne odmiany platonizmu oraz monizm. Właśnie dyskusja z monizmem jest – zdaniem Mieczysława Gogacza – treścią drugiej drogi z *Summa theologiae*²⁶.

Przy takim rozumieniu pięciu dróg zrozumiałe staje się także, dlaczego św. Tomasz nie forsuje w wykładzie dróg własnej metafizyki, a drogę, która byłaby jej najbliższa, zarysowuje maksymalnie skromnie i jak gdyby celowo

²⁴ *S. th.*, I, q. 2, a. 3, co. Na marginesie warto dodać, że jest spór, czy kolekcja owych pięciu dróg stanowi zbiór zamknięty. Taką opinię głosi Leo Elders i pokazuje, że różne inne argumenty za istnieniem Boga, które pojawiły się w dziejach myśli ludzkiej, można za każdym razem sprowadzić do którejś z pięciu dróg Tomasza. Zob. L. Elders, *Filozofia Boga*, s. 93. Krytykuje przy tym Gilsona, który twierdzi, że drogi są pewnym wyborem i w miarę rozwoju metafizyki możliwe będzie sformułowanie innych dróg, ponieważ „byt Boga jest niewyczerpany” (*L'Être est inépuisable*). Zob. É. Gilson, *Introduction à la philosophie chrétienne*, Paris 1960, s. 161 (w wydaniu z 2011 jest to s. 155, jednak na marginesie wydawca podaje strony wydania z 1960 r.). Mieczysław Gogacz, podobnie jak Gilson, pisze, że drogi to „typowe” sposoby dochodzenia do *esse* Boga. Zob. M. Gogacz, *Poszukiwanie Boga*, s. 105. Można dodać, że sam św. Tomasz w różnych swoich pracach przedstawia różną liczbą dróg: w *Compendium theologiae* – jedną, w *Summa contra gentiles* – trzy, a w *Summa theologiae* – pięć.

²⁵ *S. th.*, I, q. 2, a. 2, ad 1.

²⁶ Zob. M. Gogacz, *Poszukiwanie Boga*, s. 54.

pozostawia w niej pewne niedopowiedzenia. Zależało bowiem Akwinacie na ukazaniu na podstawie w miarę szerokiej perspektywy historyczno-filozoficznej, sposobów dochodzenia do istnienia Boga, występujących w różnych orientacjach filozoficznych. Artykuł zawierający więc owe drogi bardziej uzasadnia możliwość rozumowego dojścia do istnienia Boga, niż udowadnia Jego istnienie w ramach uprawianej przez Tomasza filozofii bytu.

Jeśli tak jest, to zasadne jest poszukiwanie miejsca i roli pięciu dróg raczej w perspektywie teologicznej niż filozoficznej (wszak mamy do czynienia z dziełem teologicznym)²⁷. Wypada więc się zgodzić z odosobnionym wprawdzie, ale – jak się wydaje – trafnym poglądem M.-D. Philippa, że „te drogi, chociaż implikują argumentację metafizyczną, nie należą do dziedziny metafizyki, tylko do dziedziny teologii”²⁸. Można tu dopowiedzieć, że Tomaszowi – jak już wspomniano – chodziło o zilustrowanie tezy o naturalnej poznawalności istnienia Boga przez człowieka. Tę argumentację – powtórzmy – oparł Akwinata na szerokiej perspektywie historyczno-filozoficznej, nawiązując przy tym – być może – do powstałej nieco wcześniej „mody” na kolekcjonowanie argumentów za istnieniem Boga (np. Wilhelm z Auxerre † 1231, Wilhelm z Owerni † 1249).

Z tego punktu widzenia zrozumiałe jest także, dlaczego drogę, która byłaby najbliższa Tomaszowi, zarysowuje tak

skromnie i jakby uogólnia – chodziło bowiem o maksymalny „uniwersalizm” filozoficznej argumentacji za istnieniem Boga. Jednakże dopowiedzenia Akwinaty w kolejnych kwestiach nie pozostawiają wątpliwości, że droga z przyczynowania sprawczego, uzupełniona o informację, że w tym przyczynowaniu sprawczym chodzi o powodowanie istnienia, w pełni koresponduje z argumentacją, którą mamy w *De ente et essentia*.

Jeśli przedstawione ujęcie jest „podobne do prawdy”, to kolejne pytanie dotyczy powodów niebywalej wprost „kariery” dróg św. Tomasza. Oczywiście sam temat jest atrakcyjny i zawsze wzbudzający duże emocje. Nawet ludzie głęboko wierzący chcieliby mieć „namacalny” dowód istnienia przedmiotu swojej wiary. Ale czy w takim wypadku bardziej przekonujący nie jest argument wynikający z Tomaszowej filozofii bytu, gdzie teza o przyczynie sprawczej istnienia bytu jednostkowego jest warunkiem niesprzecznego pojmowania struktury tego bytu? Wydaje się, że można zaobserwować nawet zależności pomiędzy stosunkiem do dróg i ich interpretacją z jednej strony a pojmowaniem samej filozofii św. Tomasza z drugiej. Otóż, gdy w tej filozofii widzi się przede wszystkim syntezę, czyli np. kompilację Arystotelesa, neoplatonizmu Ojców Kościoła oraz filozofii arabskiej, to drogi stanowią znakomitą ilustrację takiej kompilacji, gdyż stanowią kolekcję argumentów wziętych z naprawdę

²⁷ Nawet *Summa contra gentiles*, choć nazywana niekiedy *Summą filozoficzną*, jest w gruncie rzeczy dziełem teologicznym lub apologetycznym (*Liber de veritate catholicae fidei contra errores infidelium*).

²⁸ M.-D. Philippe, *Trzecia droga św. Tomasza*, s. 150.

szerokiego spektrum dziejów filozofii. Wydaje się nawet, że wszelkie próby spięcia tych dróg jakimś wspólnym filozoficznym mianownikiem wynikają właśnie z postrzegania dzieła św. Tomasza jako przede wszystkim wielkiej syntezy. Dodajmy, że próby te z góry skazane są na niepowodzenie, jeśli ów wspólny mianownik nie będzie jakimś bardzo ogólnym określeniem charakteru dróg, np. racjonalność, pluralizm itp. Co więcej, znane z historii poszczególne odmiany tomizmu mają swoje „ulubione” drogi, np. tomiści egzystencjalni preferowali trzecią drogę, co jest zrozumiałe, gdyż nie za bardzo jeszcze od-

różniano metafizyczne ujęcia Tomasza od filozofii bytu Awicenny²⁹.

Gdy jednak teorię bytu św. Tomasza interpretujemy przez pryzmat tezy o istnieniu jako wewnętrznym w każdym bycie jego akcie, który go urealnia i aktualizuje, to wtedy żadna z pięciu dróg nie wydaje się dość kompatybilna z tą filozofią. Najbliższa metafizyce Tomasza, po uwzględnieniu dopowiedzeń w kolejnych kwestiach, jest droga druga, bo przynajmniej nie jest niezgodna z podstawowymi zasadami tej metafizyki, jak np. droga czwarta (ze stopni bytu).

²⁹ Mieczysław Gogacz, twórca tomizmu konsekwentnego, w swojej książce z 1976 r. pisze, że „najpełniejszym wnioskiem filozofii bytu jest droga z przygodności bytów”, zob. M. Gogacz, *Poszukiwanie Boga*, s. 57. Przy okazji warto zwrócić uwagę, że zmieniano oryginalne nazwy poszczególnych dróg przez co przestawiano akcenty w ich interpretowaniu. Trzecia droga w tekście św. Tomasza nosi nazwę „drogi z możliwości i konieczności” (*ex possibili et necessario*), a tymczasem zwyczajowo nazywa się ją „drogą z przygodności”, sugerując jej bliższe pokrewieństwo z metafizyką Akwinaty, niż ma to miejsce (Nie ominęło to także autora tych słów, zob. A. Andrzejuk, *Małe vademecum tomizmu*, s. 33).

Bibliografia

- Andrzejuk A., *Filozofia bytu w tekstach Tomasza z Akwinu*, Warszawa 2018.
- Andrzejuk A., *Małe vademecum tomizmu. Wypisy z ksiąg filozoficznych Tomasza z Akwinu*, Warszawa 1999.
- Andrzejuk A., *Problem istnienia Boga w filozofii Tomasza z Akwinu a „drogi” dochodzenia do Boga w „Summa Theologiae”*, w: *Człowiek i świat wokół niego. Studia z filozofii średniowiecznej*, red. M. Manikowski, Wrocław 2008, s. 73-83.
- Bejze B. (red.), *Studia z filozofii Boga*, Warszawa 1968.
- Elders L., *Filozofia Boga. Filozoficzna teologia św. Tomasza z Akwinu*, tłum. M. Kiliszek, T. Kuczyński, Warszawa 1992.
- Steenberghen F. van, *Le problème de l'existence de Dieu dans les écrits de S. Thomas d'Aquin*, Louvain-la-Neuve 1980.
- Feser E., *Aquinas. A Beginner's Guide*, Oxford 2009.
- Feser E., *Five Proofs of the Existence of God, Aristotle, Plotinus, Augustine, Aquinas, Leibniz*, San Francisco 2017.
- Feser E., *Pięć dowodów na istnienie Boga*, tłum. M. Wiertelwska, Poznań 2022.
- Gilson É., *Introduction à la philosophie chrétienne*, Paris 1960.
- Gilson É., *Tomizm. Wprowadzenie do filozofii św. Tomasza z Akwinu*, tłum. J. Rybałt, Warszawa 1960.
- Gogacz M., *Poszukiwanie Boga. Wykłady z metafizyki absolutnego istnienia*, Warszawa 1976.
- Granat W., *Teodycea. Istnienie Boga i Jego natura*, Poznań 1960.
- Kenny A., *The Five Vays, St. Thomas Aquinas' Proofs od God's Existence*, London 1969.
- Kłósak K., *Dowód św. Tomasza z Akwinu na istnienie Boga z przyczynowości sprawczej. Analiza i próba krytycznej oceny*, „Roczniki Filozoficzne” 8 (1960) 1, s. 137-144.
- Lotz J.B., *O drugiej drodze św. Tomasza*, w: *Studia z filozofii Boga*, red. B. Bejze, Warszawa 1968.
- Philippe M-D., *La troisième voie de S. Thomas*, w: *De Deo in philosophia S. Thomae et in hodierna philosophia*. Acta VI Congressus Thomistici Internationalis, t. 1, Roma 1965, s. 41-47, 43, tłum. pol.: M-D. Philippe, *Trzecia droga św. Tomasza*, tłum. Z. Włodkowa, w: *Studia z filozofii Boga*, red. B. Bejze, Warszawa 1968, s. 133-147.
- Steenberghen F. van, *Dieu caché. Comment savons-nous que Dieu existe?*, Louvain/Paris 1966.
- Stępień T., *Problem przyczynowania sprawczego w ujęciu Mieczysława Gogacza w kontekście „drugiej drogi” św. Tomasza z Akwinu*, „Studia Philosophiae Christianae” 42 (2006) 2, s. 95-108.
- Stępień T., *Teodycea, czyli filozofia Boga*, w: *Tomizm konsekwentny*, red. A. Andrzejuk, Warszawa 2022, s. 55-57.

Thomas de Aquino, *Summa contra gentiles de veritate catholicae fidei*, Taurini 1924.

Thomas de Aquino, *Summa theologiae*, Alba-Roma 1962.

Tomasz z Akwinu, *Opuscula*, seria: Opera philosophorum medii aevi. Textus et studia, t. 9, fasc. 1, Warszawa 2011.

White V., *Przygotowanie wstępne do pięciu dróg*, tłum. H. Bednarek, *Studia z filozofii Boga*, red. B. Bejze, Warszawa 1968, s. 62-89.

Proof for the Existence of God in Metaphysics of Thomas Aquinas. Problem of "the Efficient Cause" (*ex causa efficientis*)

Keywords: Thomas Aquinas, philosophy of God, *Ipsium esse subsistens*, *via secunda*, *Summa Theologiae*

In this article we treat the famous ways of St. Thomas as an illustration of a thesis on a possibility of reaching the problem of the existence of God. With regard to the vast literature on this matter it is concluded that the problems of ways is treated separately the ways from the entire philosophical thought of Aquinas. Also, little attention has been paid to the place and role of the ways in the *Summa Theologiae*. Thomas claims that we "can" (*potest*) reach God's existence through these five ways, not that we reach God in a less or more necessary manner. The first way is considered Aristotelian, the second is closer to the philosophy of Aquinas itself, the third is characteristic for the Arabian philosophy, the fourth is Neoplatonist, the fifth, finally, is the closest to the thought of St. Augustin. The second way generally treats the topic of the efficient causality avoiding detailed explanation on what is its essence. It brought a number of various interpretations of that way. Many authors (for instance Gilson, Lotz and Gogacz), claimed that it says about the causality of the existence of beings. Others, (for instance

Granat and Elders) attempted to interpret the causality- essential for that way- in a different, more broad sense. In the article we show that already in the next question of *Summa Theologiae* Aquinas specifically adds that the efficient cause brings about *esse* by God in a being, and it is *esse* that is an act toward the entire essential content of a being, and is its most perfect element. On the basis of these utterances there is agreement with the first interpretation and, as a consequence, it is claimed that the second way - supplemented with Thomas' remarks on the matter - is the closest to his own metaphysics of the existing being which says that thesis about existence of the first efficient cause is a conclusion from an analysis of the causes of being. Pattern reasoning on this issue is included in the fifth chapter of Thomas' *De ente et essentia*. In *Summa Theologiae* hence, Thomas focused at possibilities for reaching the question of God in various currents of philosophy. For that reason the fifth way is commented in a way to make it more general and "universal".

Nota o Autorach

Bartosz Adamski – ks. mgr, absolwent Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Toruńskiej. Studia filozoficzno-teologiczne ukończył na Wydziale Teologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, uzyskując tytuł zawodowy magistra teologii na podstawie pracy pt. „*In libertatem vocati*” (Ga 5, 13). *Wolność w Chrystusie w świetle piątego rozdziału „Super Epistolam S. Pauli Apostoli ad Galatas lectura” św. Tomasza z Akwinu*. Za pracę tę otrzymał Nagrodę im. prof. Mieczysława Gogacza (laureat X edycji). Obecnie pełni funkcję prefekta roku propedeutycznego w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Toruńskiej.

Artur Andrzejuk – prof. dr hab., prof. zwyczaj. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, na którego Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej kieruje Katedrą Historii Filozofii. Przewodniczący Naukowego Towarzystwa Tomistycznego, redaktor naczelny Rocznika Tomistycznego. Autor szeregu publikacji z zakresu filozofii i teologii średniowiecznej, tomizmu, etyki i klasycznej filozofii człowieka. Interesuje się filozofią bytu, antropologią filozoficzną i etyką. Jest uczniem (i następcą na Katedrze) Profesora Mieczysława Gogacza.
Nr ORCID: 0000-0002-7926-4070

Izabella Andrzejuk – dr, wykładowca filozofii w Akademii Białskiej im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego, Polskiego Towarzystwa Pedagogiki Filozoficznej oraz redakcji „Rocznika Tomistycznego”. Jest autorką ponad osiemdziesięciu artykułów o tematyce filozoficznej. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół historii filozofii (arystotelizm, tomizm, filozofia polska), etyki, klasycznej teorii człowieka, filozoficznych podstaw mistyki. Napisała książkę pt. *Filozofia przyjaźni. Tomasz z Akwinu* (Warszawa 2007), (wspólnie z Arturem Andrzejukiem) *Tomasz z Akwinu jako etyk* (Warszawa 2021) oraz *Od etyki Arystotelesa do filozofii moralnej Tomasza z Akwinu*, (Warszawa 2021).
Nr ORCID: 0000-0002-4961-2580

Przemysław Artemiuk – ks. prof. ucz., dr hab., teolog fundamentalny, adiunkt na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, wykładowca w Wyższym Seminarium Duchownym w Łomży oraz przewodniczący Stowarzyszenia Teologów Fundamentalnych w Polsce. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Ostatnio opublikował monografię *Kim jest papież w Kościele? Szkice z teologii prymatu* (Płock 2022), a także zredagował tomy studiów *Odcienie polskiego katolicyzmu* (Płock 2022) oraz *Hermeneutyka i apologia. W kręgu myśli teologicznej ks. Henryka Seweryniaka* (Płock 2022).
Nr ORCID: 0000-0001-5337-0329

Jacek Banaś – nauczyciel, etyk; zastępca dyrektora Departamentu Kształcenia Ogólnego i Podstaw Programowych (MEiN).

Magdalena Bejm – magister filologii klasycznej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Od 2020 roku asystent dydaktyczny w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, prowadzi lektorat języka łacińskiego i greki starożytnej. Główne kierunki zainteresowań naukowych: mediewistyka, literatura nowołacińska XVI wieku, edytorstwo. Przygotowuje edycję cap. XXXIX-XL *Victoria Deorum, sive veri herois eductio* S.F. Klonowica wraz z komentarzem edytorskim.

Marcin M. Grabowski – absolwent filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Do jego zainteresowań należą metafizyka tomistyczna, historia filozofii starożytnej i chemia organiczna.
Nr ORCID: 0009-0009-1072-2641

Martyna Kozakiewicz – mgr; doktorantka w Szkole Doktorskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie na kierunku nauk teologicznych.

Dawid Lipski – dr; adiunkt w Instytucie Społecznych Podstaw Penitencjarystyki Akademii Wymiaru Sprawiedliwości. Stypendysta Funduszu Stypendialnego i Szkoleniowego (Liechtenstein), Fundacji Lanckorońskich z Brzezia (Londyn) oraz Deutscher Akademischer Austausch Dienst (Kolonja). Redaktor w czasopiśmie „Pro Fide, Rege et Lege” oraz w „Roczniku Tomistycznym”. Nauczyciel dyplomowany etyki w szkole podstawowej i średniej.
Nr ORCID: 0000-0003-2136-0622

Bożena Listkowska – dr, adiunkt w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Ukończyła studia filologiczne na Wydziale Humanistycznym Akademii Bydgoskiej oraz studia filozoficzne na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Doktorat nauk humanistycznych w zakresie filozofii otrzymała na UKSW w wyniku obrony rozprawy pt. *Lowańskie modyfikacje tomizmu tradycyjnego w pracach ks. Piotra Chojnackiego*; wersja książkowa: *Tomizm otwarty Piotra Chojnackiego* (Bydgoszcz 2014). Prowadzi badania nad współczesną filozofią polską. Przedmiotami jej zainteresowań są w szczególności filozofia człowieka i metafizyka. Współredaktor serii książek: *Tomizm polski 1879–1918. Słownik filozofów*, *Tomizm polski 1919–1945. Słownik filozofów* i *Tomizm polski 1946–1965. Słownik filozofów*. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego.
Nr ORCID: 0000-0002-6635-5934

Małgorzata Łuszczynska – dr hab., prof. ucz. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, pracownik w Katedrze Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego na Wydziale Prawa i Administracji UMCS. Jest autorem licznych publikacji naukowych z zakresu filozofii prawa oraz historii doktryn polityczno-prawnych. Zainteresowania naukowe oscylują wokół problematyki społecznej nauki Kościoła katolickiego, tomizmu, myśli politycznej i prawnej średniowiecza, normatywizmu i jego krytyki, rozwoju filozofii prawa w okresie dwudziestolecia międzywojennego w Polsce. Członek Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, Polskiego Towarzystwa Myśli Politycznej. Redaktor czasopisma „Annales UMCS sekcja G (Ius)”.
Nr ORCID: 0000-0002-4387-8820

Adam Machowski – ks. dr, wykładowca filozofii i etyki w Akademii Jagiellońskiej w Toruniu. Obronił doktorat z teologii poświęcony moralno-etycznym aspektom *De regno* Tomasza z Akwinu i doktorat z filozofii na Universidad de Navarra zatytułowany *Participatio politica en Tomás de Aquino* będący interpretacją filozofii politycznej Akwinaty zawartej w *Komentarzu do „Polityki”* i w *Sumie teologicznej*. Autor wielu artykułów odnoszących się do doktryny społecznej i politycznej Tomasza z Akwinu. Ostatnio głównym tematem badań są studia komparatystyczne nad sprawnościami moralnymi u Akwinaty i Konfucjusza – książka: *Cnoty społeczne u Konfucjusza i Tomasza z Akwinu. Studium porównawcze nad sprawnościami moralnymi Wschodu i Zachodu*.
Nr ORCID: 0000-0003-0681-0728

Henryk Majkrzak SCJ – doktor habilitowany teologii dogmatycznej, doktor teologii życia wewnętrznego i doktor filozofii człowieka, kierownik Sekcji Filozoficznej Polskiego Towarzystwa Teologicznego oraz członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego i Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, miłośnik dzieł i nauczania św. Augustyna, św. Tomasza z Akwinu i innych doktorów Kościoła. Wieloletni wykładowca w Wyższym Seminarium Misyjnym Księży Sercanów w Stadnikach oraz w różnych uczelniach kościelnych Krakowa i okolic, współpracujący z wieloma czasopismami naukowymi, autor ponad 140 publikacji, w tym 18 książek. Swoją działalnością wspiera rodzinę, patriotyzm i pamięć o Żołnierzach Wyklętych, czyli Niezłomnych.

Konstanty J. Milancej – student filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Do jego zainteresowań należą historia scholastycznej filozofii naturalnej i metafizyki.

Nr ORCID: 0009-0000-9575-8217

Valentine Aghoghophia Ovie – ks. mgr, związany z Zakonem św. Augustyna w prowincji nigeryjskiej (urodził się w Lagos w Nigerii). W 2012 roku uzyskał na Uniwersytecie św. Tomasza z Akwinu w Makurdi w stanie Benue licencjat z filozofii, a w 2017 roku na Uniwersytecie św. Augustyna w Jos, w stanie Plateau licencjat z teologii. Pogłębiając swoje naukowe zainteresowania studiował teologię uzyskując w 2022 roku na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie tytuł magistra teologii dogmatycznej. Obecnie kończy swoją rozprawę doktorską z teologii dogmatycznej. Ponadto od sześciu lat pracuje jako wikariusz w Archidiecezji Warszawskiej, zajmując się anglojęzyczną społecznością katolicką. Publikuje artykuły na tematy teologiczne związane z angelologią, kosmogonią, mariologią i epistemologią.

Tomasz Pawlikowski – dr hab., pracownik naukowy w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy – Bibliotece Głównej Województwa Mazowieckiego. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Opublikował kilkadziesiąt tekstów naukowych w formie artykułów, recenzji lub monografii, głównie z zakresu filozofii, z których największe znaczenie ma książka *Prawda następstwem istnienia. Problem prawdy w interpretacji św. Tomasza z Akwinu* (2013). Jest ponadto autorem 127 haseł w Powszechnej Encyklopedii Filozofii i 32 w Encyklopedii Filozofii Polskiej. Podejmuje także tematy związane z historią księgozbiorów.

Nr ORCID: 0000-0003-0618-611X

Ewa Agnieszka Pichola – dr, absolwentka Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Doktorat z filozofii obroniła w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego na podstawie rozprawy, w której analizowała dorobek Dietricha von Hildebranda z perspektywy obecności wątków modernistycznych w jego pismach. Interesuje się zagadnieniami z pogranicza metafizyki i psychologii, a szczególnie filozoficznymi podstawami koncepcji psychologicznych oraz antropologicznymi aspektami prawdy.
Nr ORCID: 0000-0001-6078-7384

Magdalena Płotka – dr hab., profesor uczelniany w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Pełni funkcję z-cy dyrektora Instytutu Filozofii oraz z-cy przewodniczącego Rady Dyscypliny Filozofia. Jest ponadto z-cą redaktora naczelnego Rocznika Tomistycznego i członkiem Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Zainteresowania naukowe M. Płotki skupiają się wokół średniowiecznej filozofii praktycznej, historii filozofii polskiej w XV i XVI wieku, paleografii łacińskiej oraz filozofii współczesnej. Jest autorką książek: *Metafizyka i semantyka. Filozofia Jana Wersora* (Warszawa, 2013), *Filozofia jako praktyka. Myśl krakowskiego praktycyzmu w XV i XVI wieku* (Warszawa 2016) oraz *Tomasz z Akwinu o przyjemności*, (Warszawa 2021). Publikuje w „Rocznikach Filozoficznych”, „Edukacji filozoficznej”, „Filo-sofiji”, „Roczniku Tomistycznym” i in.
Nr ORCID: 0000-0002-6993-2178

Dominika Rejewska – studentka filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Pracę dyplomową poświęca zagadnieniom ontologii dzieła sztuki u Hansa-Georga Gadamera.

Jan Siwierski – studiuje na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie oraz na Warszawskim Uniwersytecie Medycznym. Do jego zainteresowań należą metafizyka, logika i filozofia nauki.

Antoni B. Stępień – prof. zw. dr hab., emerytowany profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Głównym przedmiotem jego zainteresowań filozoficznych są trzy dyscypliny: teoria poznania, metafizyka i estetyka. W teorii poznania podejmował: fenomenologiczną analizę deskrypcyjną, dyskusję ze sceptycyzmem oraz obronę możliwości wiedzy koniecznej

dotyczącej świata. Jego teorię poznania określa się mianem fundacjonalistycznej, maksymalistycznej i realistycznej. W metafizyce argumentuje za pochodnością świata od bytu absolutnego, osobowego, nieskończonego, wszechwiedzącego, wszechmocnego i nieskończenie dobrego; za odrębnością substancjalną człowieka w stosunku do innych bytów, w tym za niematerialnością najważniejszych działań umysłu ludzkiego oraz za istnieniem wolnej woli. Tezy te skłaniają go do uznania, że sens życia ludzkiego wykracza poza istnienie w świecie materialnym w takiej formie, w jakiej go teraz znamy. W stosunku do swego stanowiska filozoficznego używa określenia: „tomizm egzystencjalny w niektórych sprawach fenomenologizujący”. W estetyce podlega wpływowi fenomenologii w wydaniu Ingardena, a szczególnie – aksjologii fenomenologicznej. Jest autorem takich prac jak: *Wstęp do filozofii* (5 wydań); *Elementy filozofii*; *Wprowadzenie do metafizyki*; *O metodzie teorii poznania*; *Propedeutyka estetyki* (2 wydania); *Zagadnienie punktu wyjścia w filozofii. Teorie relacji: filozoficzne i logiczne*; *Studia i szkice filozoficzne* (3 tomy).

Bartłomiej Uzar – student Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Zainteresowania naukowe oscylują między metafizyką i logiką, zwłaszcza w kontekście scholastycznym, neoscholastycznym i analitycznym. Nr ORCID: 0000-0002-2240-1310

Katarzyna Werkowicz – mgr fizjoterapii i filozofii. Absolwentka studiów licencjackich i magisterskich na Akademii Wychowania Fizycznego oraz na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. W jej dorobku, znajdują się prace naukowe z obszaru medycyny i filozofii. Analizowała takie problemy jak: wstyd w relacji lekarz – pacjent oraz antropologia zawarta w polskim Kodeksie Etyki Lekarskiej.

Bartosz Zalewski – dr, adiunkt adiunkt w Katedrze Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Pracę doktorską pt. „*Humanitas*” w ustawodawstwie Konstantyna Wielkiego obronił z wyróżnieniem 2020 roku. Jest członkiem Naukowego Towarzystwa Tomistycznego oraz Polskiego Towarzystwa Historii Prawa. Jego zainteresowania naukowe dotyczą wpływu chrześcijaństwa na prawo rzymskie w okresie późnoantycznym, rzymskiego prawa karnego i jego

repcji w Europie średniowiecznej oraz wczesnonowożytnej, myśli polityczno-prawnej św. Tomasza z Akwinu.

Nr ORCID: 0000-0001-7508-354X

Michał Zembrzusi – dr hab., profesor uczelniany w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Pełni funkcję Zastępcy Przewodniczącego Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Jest dyrektorem serii wydawniczej „Biblioteka Rocznika Tomistycznego”. Interesuje się problematyką epistemologiczną w starożytności i średniowieczu, a szczególnie problematyką pamięci i teorią intelektu możnościowego i czynnego. Jest współredaktorem książek w serii „Opera Philosophorum Medii Aevii”. W jej ramach w 2012 opublikował autorską monografię zatytułowaną: *Tomasz z Akwinu. Komentarz „O pamięci i przypominaniu”*. W 2019 roku wydał monografię pt. *Filozofia intelektu. Tomasz z Akwinu koncepcja intelektu możnościowego i czynnego*. Jest autorem przekładów: *Tomasz z Akwinu, Komentarz do De hebdomadibus Boecjusza*, (Warszawa 2021) oraz *Tomasz z Akwinu, Kwestia o substancjach duchowych*, (Warszawa 2023).

Nr ORCID: 0000-0003-4647-479X